

Paranormal İnanç Ölçeğinin Türkçe Versiyonunun Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Mustafa ARSLAN*

Özet- Bu araştırmanın amacı: (1) Tobacyk'in uluslararası yaygınlığa sahip çalışmasından daha kapsamlı, Türk toplumu ve Müslüman kültürüne uygun bir ölçek geliştirmek; (2) ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini test etmek; (3) Müslüman Türk toplumundaki paranormal inancın yapısını tespit etmek amacıyla ölçeğin boyutluluğunu test etmektir. Bu amaçla önce Tobacyk'in ölçeğinden aynen ya da değiştirilerek alınan maddelerin dilimize çevrilen ifadelerinin yanında kültürümüze ait paranormal inanç ifadelerinden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu madde havuzu İnönü Üniversitesinde 1248 katılımcıdan (722 kız, 524 erkek) oluşan bir üniversite öğrenci örnekleminde uygulanmıştır. Temel bileşenler, Pearson korelasyon ve Faktör analizi teknikleriyle elde edilen sonuçlar, Paranormal İnanç Ölçeğinin (PİÖ) tüm geçerlik ve güvenilirlik göstergelerinin yüksek, alt boyutlar arası anlamlı ilişki sebebiyle yapısal bütünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. PİÖ'nün Tobacyk'in ölçeğine alt boyutlar ve biçim-içerik olarak benzerliği yanında kendi kültürel yapımıza uygunluğu, ülkemizde üniversite gençliğine yönelik araştırmalarda güvenli ve uygulanabilir bir araç olduğu konuları tartışılmıştır. Ölçek kültürler arası karşılaştırmalı araştırmalarda kullanılabilecek niteliktedir.

Anahtar kelimeler: Paranormal/harikulâde inanç, Ölçek geliştirme, Güvenirlik, Geçerlik, Faktör analizi

Abstract- *The Development of Turkish Version of the Paranormal Belief Scale: Its Validity and Reliability-* The present research had several objectives: (1) to develop a new paranormal belief scale for Turkish-Muslim samples more comprehensive than "Tobacyk's paranormal belief scale", (2) to test the reliability and validity of the instrument, and (3) to test the dimensionality of the instrument and check if the previously found dimensions are replicated with Turkish-Muslim participants. Various items from Tobacyk's paranormal belief scale, some of them with some partial change, and Muslim-Turkish paranormal beliefs were collected and a pool of items containing almost all possible paranormal areas were obtained. This item-pool was administered to a college sample from İnönü University of 1248 participants (722 females, 524 males). Results, based on item analysis, Pearson correlations, Factor analysis and reliable connection between dimensions showed that the paranormal belief scale (PBS) as a reliable and valid instrument. Our paranormal belief scale approximate Tobacyk's scale as factors / dimensions and form-content and beside it is more appropriate Turkish-Muslim culture. Cross-cultural research based on this questionnaire is possible.

Key words: Paranormal belief, Scale development, Reliability, Validity, Factor analysis.

* Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, muarslan@inonu.edu.tr

Giriş

Din sosyolojisi ve din psikolojisi alanındaki din konulu çalışmalar çoğunlukla, geleneksel / kurumsal dindarlığın tabiatı ve mahiyeti ile ilgili olmuştur. Bu durum ülkemizde İslami dindarlığın mahiyeti (bkz. Onay, 2001) Batıda ise geleneksek Yahudi-Hristiyan dindarlığın mahiyeti ve tabiatının (Clark, 1973; Gorsuch, 1988) incelenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Ülkemizde ve dünyada bu tarz incelemeler devam etmekte ise de, son zamanlarda Batıda paranormal inançların, Yeniçağ (New age) ruhsallığının artan popülaritesi sebebiyle paranormal fenomenlerin incelenmesinde artış görülmektedir.

“Paranormal” sözcüğünü oluşturan “*para*” ön eki, “bir şeyin dışında”, “ötesinde” anlamlarına gelmektedir. Sözlükte paranormal, “rutin, normal bilinen ve tanınan kanunlar ve doğal güçlerin dışında ya da ötesinde olan ve bunlarla açıklanamayan” şeklinde tanımlanmaktadır. Paranormal iddialar, insan kapasitesinin dışında olan ve sebep sonuç açıklamasıyla uyumsuzluk gösteren güçler, fikirler ve olgular için kullanılmaktadır. İslam kültüründe paranormal kavramı için “*harikulade, mucize, velayet, keramet, tasarruf, irhas, maûnet, ferâset, ilham, keşp*” kavramları kullanılmaktadır ancak bunlardan “*hârikulâde*” daha genel ve bütünü gösterici bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Özervarlı, 1997: 181-3). Fakat sosyal bilim literatüründe paranormal kavramını karşılama anlamında, *hârikulâde* kavramının henüz tam anlamıyla tanınıp kabul edildiğini söyleyemeyiz. Bu konuda İslam kültürüne yönelik yeni çalışmaların yapılp bilimsel (teorik-ampirik) bir tartışma ortamının oluşturulması, sırf “*bid’at ve hurafe kavramları*” etrafındaki kısır döngünün aşılması açısından çok faydası olacaktır kanaatindeyiz.

Neyin paranormal olduğu, neyin paranormal sayılmayacağına ilişkin kısıtlar için paranormalin tanımının yapılması gereklidir. Greeley (1975: 9), paranormalin tanımının genelde iki şekilde yapıldığını belirtmektedir: “*Operasyonel ve teorik tanım*”.

i) *Operasyonel tanımlar*, paranormalin ampirik araştırmalarla incelenebilmesine, başka bir deyişle ölçekleme yapılmasına imkan sağlaması açısından önem arz etmektedir. Sosyal bilim alanında paranormal fenomenlerle ilgili bir araştırma ölçeğinin geliştirilebilmesi veya laboratuarda parapsikolojik araştırmaların yapılabilmesi için paranormalin tanımının yapılması ve “sınırlarının” belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin Greeley, bu sebeple araştırmasında paranormali, “mucizevi, açıklanamayan, doğaüstü olan” şeklinde değil, “parapsikolojinin ya da mistik incelemeler yapan araştırmacıların geleneksel olarak ilgilendiği belli bir takım fenomenler” olarak ele alma yoluna gitmiştir. Böylelikle paranormal fenomenlerin operasyonelleştirilmesi, yani bilimsel araştırmalara olabildiğince konu edinilebilmesi imkânı sağlanmaya çalışılmış olmaktadır.

Greeley'in tanımının, çok kullanışlı olmamakla birlikte, özellikle tanımda esas alınacak kritere, yani operasyonel tanıma dikkat çekme açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Paranormalin tanımı ve operasyonelleştirilerek bir ölçek şekline getirilmesi konusunda en fazla çalışma yapan ve konuya eğilenlerin başında Tobacyk gelmektedir. Hem paranormalin tanımı, hem de onun operasyonelleştirilmesi konusunda çalışmalarıyla tanınan Tobacyk, önceki tanım çalışmalarında (1983; 1988) üçlü bir kriteri esas almış ve paranormali, "bilimin temel sınırlarının dışında kalan fenomenler" olarak tanımlamıştır. Ancak bu, paranormalin sınırları açısından bazı sorunlar doğurduğu için tanım konusunda çalışmaları sürdürmüştür (bkz. Tobacyk, 1995). Burada temel konu paranormalin tanımındaki "sınır" problemidir (Lawrence, 1995: 444). Bu sebeple Tobacyk özellikle Irwin'in iki kriterli tanımının avantajına değinmektedir. Irwin'in (1993: 1) iki kriterli tanımına göre paranormal, hem (i) prensipte "fiziksel açıdan imkânsız" olanı, hem de (ii) "konvansiyonel bilimin ifade ettiği insan kapasitesinin sınırlarının dışında kalanı" ifade etmektedir. Buna göre "*paranormal*", hem fiziksel koşulların dışında işlerliği olan, hem de insan kapasitesinin dışında kalan bir alana ait fenomenleri ifade etmektedir. "*Paranormal inanç*" da, bu fenomenlere inanmayı, bunların varlığını kabul etmeyi ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamızda da bu tanımdan hareketle paranormal inancın operasyonelleştirilmesine gidilmiş ve çok boyutlu bir ölçek geliştirilmiştir. Paranormal inancın tanımlanması ve buna paralel olarak geliştirilen çok boyutlu ölçek çalışmaları konusunda hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. (Literatür hakkında bilgi için bkz. Broad, 1953; Tobacyk, 1983; 1988; 1995; Tobacyk ve Milford, 1983; Tobacyk ve Pirttila-Backman, 1992; Lawrence, 1995; Thalbourne, 1994; Irwin, 1993.)

ii) *Teorik Tanımlar*, paranormal fenomenlerin nasıl değerlendirileceği ve yorumlanacağı açılarından önem arz etmektedir. Teorik temellendirmeler, paranormal fenomenlere yaklaşımda belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin bilimin nasıl anlaşılacağı konusunda bilim felsefesi ve bilgi sosyolojisinde yapılan değerlendirmeler, paranormal inanca yönelik yaklaşımları doğrudan etkilemektedir.

Paranormalin "teorik" tanımlarında bilim merkezi bir kavram olarak yer almaktadır. Bu anlamda paranormalin, "mevcut bilimin açıklayıcı gücünü görünüşte aşan, bilinmeyen veya gizli nedenlerden doğan şey" ya da "kurulu bilimin sınırlarının dışına çıktığı ileri sürülen açıklamalara güvenme" şeklinde tanımları yapılmaktadır (bkz. Broad, 1953; Goode, 2000a: 18). Ancak Goode

(2000a: 20), tanımı daha da genişleterek paranormali, “bilim topluluğu üyeleri tarafından belli bir biçimde *tanımlanan, inşa edilen, algılanan ya da etiketlenen* bir alan” olarak tanımlamaktadır. Goode’nin tanımı, bilgi sosyolojisindeki son gelişmeleri dikkate alması açısından önemlidir.

Paranormal kavramı pejoratif, küçültücü anlama sahip olmayan sırf tanımlayıcı bir terimdir. Paranormal, bilim adamlarının doğal düzen olarak adlandırdıkları nedensellik mekanizmasını aşan bir olgunun gerçekte ne olduğunu ifade etmektedir. Bu sebeple Truzzi (son dönemlerinde) (1977) ve Goode (2000: 19) “sözde-bilim”in uygun bir kavram olmadığını ileri sürmektedirler. Paranormal terimi, hem olağan dışı olguları ifade etme, tanımlama amacıyla kullanılmakta, hem de bu olgulara nasıl yaklaşılabileceğine dair imaları içermektedir.

Paranormal inançlar çok çeşitliliğe sahiptir. Şeytan, melek, cin gibi dini içeriğe sahip varlıklardan hayalet, UFO gibi fantastik varlıklara, büyüsel ve ruhsal güçlerden medyumluk, psişik gibi uzmanlıklara (!), batıl inançlardan zihin ve ruhsal bazı güçlerle nesneleri hareket ettirmeye, parmak uçlarını görme, uzaktan zihinsel telkin (hipnoz) yoluyla etkileme, trans halinde kehanette bulunma gibi vakalara kadar bir çok fenomen paranormal inanç sistemini meydana getirmektedir. Bu çeşitlilik sebebi ile paranormal inanç sistemi, çok boyutlu bir nitelikte karşımıza çıkmaktadır.

Bu durum paranormal inançla ilgili ölçekleme çalışmalarında da görülmektedir. Paranormal inancın sosyal bilimlerde nasıl araştırılacağına yönelik tartışmalarda en önemli husus, onun boyutlarının ne olacağı olmuştur (bkz. Tobacyk ve Milford, 1983; Tobacyk, 1995; Lawrence, 1995). Paranormal inançların operasyonelleştirilmesi konusunda oldukça önemli çalışmaları olan Tobacyk’e göre, paranormal inançların çok boyutlu olduğu tartışmasız olmakla birlikte, bu boyutların gerçek sayısını vermek oldukça zor görünmektedir. Ancak sürekli yapılan ölçek geliştirme çalışmaları, paranormal inançların yedi boyutta toplanabileceğini göstermiştir ve Tobacyk’in yedi boyutlu paranormal inanç ölçeği uluslar arası geçerliğe sahip olarak kullanılmaktadır. Çalışmamız için ölçek geliştirilirken, Tobacyk’in bu ölçeğindeki maddelerden Batı kültürüne ait olanları çıkartılmış, İslami inançlar ve Türk toplumunda görülen yaygın paranormal inançlar eklenerek yeni bir form oluşturulmaya çalışılmıştır.

YÖNTEM

1. Katılımcılar

Araştırmaya, İnönü Üniversitesi’ne bağlı altı fakültenin on dokuz bölümünde okuyan birinci ve dördüncü sınıf öğrencileri katılmıştır. Öğrenciler,

“kota örnekleme” yöntemi kullanılarak belli yaş, cinsiyet, sınıf (1. ve 4. sınıf), fakülte (6 fakülte), alan (sosyal, fen ve sağlık bilimleri) gibi statü kriterlerine göre kotalanmış, her kümeden örnekleme girecek birimlerin seçilmesine çalışılmıştır. Eğitim Fakültesi’nden 465, Fen-Edebiyat Fakültesi’nden 350, İktisat Fakültesi’nden 209, Mühendislik Fakültesi’nden 118, Tıp Fakültesi’nden 68, Eczacılık Fakültesi’nden 38 olmak üzere toplam 1248 öğrenci çalışmaya dâhil edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında; cinsiyete göre erkekler %42, kızlar ise %58 oranda; kaldıkları yere göre ise, yurt ve ev arkadaşlarıyla kalanların (%61.7), ailesiyle kalanların (%29.8) oranında olduğu, kalan yüzdelik akraba, yalnız, eşim gibi ifadelerin bulunduğu “diğer” seçeneğinde görülmektedir. Yetiştikleri yerlere bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun şehirde (%63,4) yetiştiği, onu %22,1 ile kasaba, % 8,6 ile köy ve % 5,8 ile büyük şehrin takip ettiği görülmektedir.

2. PİÖ Maddelerinin Geliştirilmesi

“Paranormal İnanç Ölçeği”nin oluşturulmasında ilgili uluslararası literatürden yararlanılmıştır. Paranormal inançların mahiyeti, tanımı ve operasyonelleştirilmesi konusunda son zamanlarda dikkati çeken çalışmalar yapılmaktadır (bkz. Irwin, 1993). Bu literatür yoğunluğu içerisinde en dikkati çeken ve uluslar arası kabul gören çalışmanın Giriş bölümünde değindiğimiz Tobacyk’in ölçeğidir (Tobacyk ve Milford, 1983). Tobacyk’in ölçeği, uluslararası kabul görmüş ve birçok araştırmacı tarafından da ölçme aracı olarak kullanılmaktadır. Tobacyk’in ölçeği, Türkiye’de de gözden geçirilerek Dağ tarafından üniversite gençliği üzerinde kullanılmıştır (Dağ, 1999).

Ölçme araçlarının oluşumunda evrensel ortak öğeler yanında kültür farklılıklarına dikkat etmek gereklidir. Tobacyk’in ölçeği uluslararası ölçekte kabul görse de, Batı kültürüne ait temaları da içerdiğini belirtmek gerekir. Paranormal inançların her kültür için kullanılabilir evrensel öğeleri olsa da her kültürün kendine has paranormal inançlarının olduğu bir gerçektir. Bu sebeple ölçeklerin araştırma yapılan ülkeye uyarlanması gerekir.

Paranormal inançların incelenmesinde uluslararası geçerliğe sahip Tobacyk’in ölçeğinin farklı ülke ve kültürlerle adaptasyonunun yapıldığı olmaktadır. Bu adaptasyon ölçek ifadelerinin o ülke diline uygun şekilde çevrilmesi şeklinde olduğu gibi bazı eklemeler yapılması şeklinde de olabilmektedir. Ölçeğe kültürel farklılıkları dikkate alarak bazı eklemeler yapmak kanaatimizce daha akademik ve gayret gerektiren bir tasarruftur. Ölçeğe eklemeler yapmadan sadece uygun çeviri ile adaptasyon yapmak Tobacyk’in başarılı ölçeğinden

doğrudan yararlanmak anlamına geleceği gibi; kültürel farklılığı dikkate alarak ölçeğe bazı katkılar yapmanın getireceği zaman harcamadan kaçınma ya da buna uygun bilimsel birikime sahip olmama sebebiyle de olabilmektedir. Biz hem Tobacyk'in ölçeğinden doğrudan yararlanmak hem de bazı Türk ve İslam kültürüne ait paranormal inançları ölçeğe eklemek istedik. Bunu yaparken uzun bir literatür taraması yapma ve uzun süre popüler din çalışmalarımızın birikiminden yararlandık. Ayrıca popüler dindarlık ölçeği yaparken edindiğimiz bilgi birikiminden de yararlandık. Bu bağlamda geliştirdiğimiz paranormal ölçeğimize İslami ve geleneksel Türk inançlarını içeren ifadeleri de kattık. Bu bağlamda Tobacyk'in ölçeğindeki maddelere, "nazar, Hızır, veli-evliyanın yardımı, keramet" gibi Türk halk inanışlarındaki paranormal temaları içeren önemli maddeler ile melek, cin, ahiret, şeytan, cennet, cehennem gibi temel İslami inanışları ekledik. "İri ayak, İskoç canavarı, 13 sayısının uğursuzluğu gibi" Batıya ait paranormal ifadeleri ölçekten çıkarttık.

Hazırlanan maddeler, önce bir grup öğretim görevlisine sunulmuş, yapılan tekliflerden sonra bir grup öğrenci üzerinde anketin pilot uygulaması yapılmıştır. Anlaşılması zor, gereksiz ya da konu dışı sorular düzeltilmiş veya anket formundan çıkarılmıştır.

Paranormal İnanç Ölçeği, Tobacyk'in uluslararası ölçeğinde olduğu gibi iki temel boyuttan oluşmaktadır. İlk boyutta, geleneksel İslami paranormal inançlara ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bunlar, ölçekteki (1, 8, 13, 15, 16, 18, 22, 27, 28, 29) numaralı maddeleri oluşturmaktadır. Diğer maddeler ise klasik paranormal inançları ifade etmektedir. Bu iki temel boyuta ilişkin ifadeler, anket formunda karışık olarak sorulmuştur. Böylece, teorik bölümde belirttiğimiz gibi, Batıdaki uygulamalı araştırmalarda, "Dini paranormal inançlar ve Klasik paranormal inançlar" olarak iki temel boyuta ve Klasik paranormal inançlarda da farklı alt boyutlara ayrılan ifadeler bizim çalışmamızda bu iki temel boyuta ve alt boyutlara ayrılmakta mıdır bunu görme imkânına erişmiş olacağız. Bu ifadeler ayrı boyutlarda mı, yoksa tek faktörde mi toplanacak? Bunun cevabını alacağımız faktör analizinin sonuçlarında inceleyeceğiz.

Paranormal İnanç Ölçeğinin cevaplanmasında "dörtlü likert ölçek" kullanılmıştır. Her madde için "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum", "Katılmıyorum", "Hiç Katılmıyorum" biçiminde dört seçenek kullanılmıştır. Pilot uygulama sonucunda, kararsızların kendilerini ifade edecekleri seçenek ihtiyacı belirmiştir. Bu nedenle uygulama sırasında her deneğe; "kararsız kaldıkları ifadeleri boş bırakmaları" istenmiş, boş bıraktıkları ifadelerin "kararsız" seçeneği olarak işaretleneceği kendilerine anket öncesi ifade edilmiştir. Dolayısıyla bilgisayara girilirken, -deneklere başta ifade edildiği şekilde- cevap-sızlar kararsız olarak kabul edilmiş ve puanlama "beşli sisteme" göre yapılmıştır. Veriler kodlanırken, olumlu ifadelerde sırayla 5, 4, 3, 2, 1 puanları verilmiştir.

tir. (Kesinlikle Katılıyorum= 5, Katılıyorum= 4, Kararsızım= 3, Katılmıyorum= 2, Hiç Katılmıyorum= 1) Ters yönlü ifadelerde ise bu durum tam ters şekilde uygulanmıştır. Bu sisteme göre veriler bilgisayara kodlanmış daha sonra, bilgisayara girilen bu ifadeler üzerinde, “geçerlik çalışması” yapılarak faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda ilgili boyuta giren maddeler seçilerek Paranormal İnanç Ölçeği maddeleri olarak kabul edilmiş, diğer (19. ve 25.) maddeler ölçekten çıkarılmıştır.

3. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde çeşitli istatistiksel tekniklerden yararlanılmıştır. İstatistiksel işlemler bilgisayarda SPSS 10.0.1 (Statistical Package for Social Science) istatistik paket programı ile yapılmıştır. PİÖ’nin geçerlik çalışması için, temel bileşenler faktör analizi ile yapı geçerliliği incelenmiştir. Faktör analizinin yorumlanabilir olduğuna KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına bakılarak karar verilmiştir. PİÖ’nin güvenilirliği için iç tutarlık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır.

BULGULAR

1. PİÖ’nin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Bir ölçme aracının istenen verileri temsil edip etmediğinin, başka değişkenlerle karıştırmadan istenen tutumu ölçüp ölçmediğinin bilinmesi için geçerlik testinin yapılması gereklidir.

Bir ölçme aracının geçerliği *içerik* ve *yapı* açısından değerlendirilir:

İçerik açısından değerlendirmek için ilgili literatürden yararlanılarak paranormal inanç ifadeleri hazırlanmış; uygulama öncesinde bir uzman grupta ve öğrencilerden oluşan pilot grupta denenmiştir. Ölçek öncelikle bu tarz bir içerik analiz sürecine tabi tutulmuştur.

Paranormal İnanç Ölçeğinin (PİÖ) *yapı geçerlik* testi için, deneklere sunulan toplam 29 paranormal inanç ifadesinden alınan cevaplara “temel bileşenler” (principal components) ve “faktör analizi” testleri yapılmış, faktörler rotasyona tabi tutulmuştur. Temel bileşenler ve faktör analizi, ölçme aracının “yapı geçerlik” çalışmasında kullanılır. Hazırlanan maddelerin tek bir boyutta toplanıp toplanmadığına bakılması faydalı, hatta bazen gerekli olur. Bu durumda, puanlama yapıldıktan sonra, madde puanları faktör analizine tabi tutulur. Bu ana-

lizde, birinci faktör yükü en büyük olan cümleler/maddeler seçilir (Turgut & Baykul, 1992: 162). Ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin birinci faktörde toplanması, bu maddelerin aynı özelliği (faktörü/boyutu) ölçtüğünü, dolayısıyla geçerliğini gösterir. Faktör yükleri, ikinci ya da üçüncü faktörlerde toplanan maddeler ise, başka faktörleri (boyutları) ölçüyor demektir.

Yapı geçerlik testi için yapılan temel bileşenler faktör analizi sonuçları, Paranormal İnanç Ölçeğinin “yedi boyut”ta toplandığını göstermektedir. Bunlar, “Geleneksel dini paranormal inançlar, Psişik, Büyü, Batıl inanç, Ruhçuluk, Olağandışı yaşam formları, Gelecek hakkında bilgi sahibi olma” boyutlarıdır. Ölçekteki maddelerin faktör yüklerinin “.42 ve .86” arasında olduğu görülmüştür. Bunlardan yedi faktör 1.0’dan daha büyük özdeğere sahiptir ve toplam varyansın %58.7’sini açıklamaktadır, faktör özdeğeri ise %16.8 olarak bulunmuştur.

1.1. Paranormal İnançın Yapısı: PİÖ’nün Boyutları

PİÖ’yü ayrıntılı olarak tanımak ve analiz etmek için ölçeğin alt boyutlarını/faktörlerini incelemek gereklidir. Bu aynı zamanda paranormal inancın yapısını da bize ayrıntılı olarak verecektir.

Yukarıda belirtildiği gibi ölçek 27 madde ve yedi faktöre sahiptir. Yedi faktör ölçeğin yedi alt boyutu olduğunu göstermektedir. Faktör maddelerinin dağılımında genelde basit bir yapı gözükmemektedir. Faktör maddelerinin dağılımında dikkati çeken bir diğer nokta, faktörlerin sayısı ve niteliklerinin, uluslararası kabul gören Tobacyk’in 25 maddeli paranormal inanç ölçeği ile benzerlik göstermesidir. Bizim ölçeğimiz de Tobacyk’in ölçeği gibi “7 Faktör/ boyuta” sahiptir ve hemen hemen faktörlerin içeriği benzerdir. Şüphesiz bunda Tobacyk’in ölçek maddelerinin çoğunu ölçeğimize almanın bir etkisi olabilir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi Batı kültürüne ait bazı ifadeler ölçekten çıkarılmış, onun yerine Türk toplumuna ve İslam dinine ait ifadeler konulmuştur. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, bazı ifadelerde farklılık olmasına rağmen faktörlerin niteliği hemen hemen aynıdır. Bu sebeple ölçeğimizdeki yedi faktörün isimleri Tobacyk’in uluslar arası paranormal inanç ölçeğinkilerle benzerlik taşımaktadır. Bu bağlamda ölçeğimiz Tobacyk’in uluslararası PİÖ’sünün Türk ve İslam kültürüne uyarlanması, adaptasyonu olarak da nitelendirilebilir.

27 maddenin dağılımından ortaya çıkan PİÖ’nün boyutlarına/faktörlere bakılacak olursa şunlar söylenebilir.

1. *Faktör*, Allah, melek, şeytan, cennet, cehennem, cin, ruhun ölümden sonra varlığını devam ettirmesi gibi dini inançları içerisine almaktadır. Ancak geleneksel dini inançlarda var olan keramet, nazar, Hızır, evliya gibi konuları

ele alan 4 maddeyi de (13, 18, 27, 29. maddeler) içerisine alması dikkat çekicidir. Bu inanışlar, dinin temel inanışları olmamakla birlikte, klasik itikat ve kelim kitaplarında inanç konusu olarak ele alınmaktadır. Teorik çerçeve bölümünde işlendiği gibi bu inanışlar, klasik kelim kitaplarında, “hârikulâde, mucize, *velayet*, *keramet*, *tasarruf*, *irhas*, *maûnet*, *feraset*, *ilham*, *keşf*” kavramları etrafında ele alınmaktadır. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülse ve bazı tartışmalar yapılsa da bu kavramlar, İslam’ın ana bünyesini ifade eden Ehl-i sünnet inanç esasları içerisinde yer almakta ve itikat başlığı altında işlenmektedir. Ayrıca bu maddeler, inanç konusu olmakla birlikte paranormal niteliğe de sahiptirler. Bu sebeple bu faktör, *Geleneksel dini paranormal inanç* olarak isimlendirilmiştir. On maddeden oluşan I. Faktör, paranormal inancın birinci boyutunu oluşturmaktadır.

Faktör analizi gösteriyor ki, geleneksel dini inançları temsil eden maddelerin tümü diğer maddelerden ayrı olarak tek boyutta toplanmıştır. Bu sonuç, teorik çerçevede değindiğimiz verilerle ve diğer uygulamalı çalışmaların sonuçları ile uyumludur. Din, paranormal inançlara kaynak ve esinlenme vasıtası olabilmektedir. Geleneksel dini inançlar, paranormal bir inanç formu ve onun bir alt boyutu olarak kabul edilmektedir (Tobacyk ve Milford, 1983; Irwin, 1993). Şeytan, melek, cin gibi manevi varlıklar paranormal inançlar içerisinde ya doğrudan ya da farklı bir forma dönüştürülerek yer almaktadır.

Paranormal fenomenleri dine uygun olan ve olmayan diye kabaca iki bölümde ele alabiliriz. Dini olan ve olmayan paranormal inançlar mevcuttur ve bunlar paranormal inancın “iki ana boyutunu” oluşturmaktadırlar. Araştırmacılar, dini olan boyuta “paranormal dini inanç”, dine aykırı ya da mesafeli olan inançlara da “Klasik paranormal inançlar” adını vermektedirler. Bu konuda geniş kuramsal bilgi için bizim ilgili çalışmamıza bakılabilir (Bkz. Arslan, 2007: 40-50). Ancak burada vurgulanması gereken nokta, *alandaki daha önceki bulgularla bizim araştırma sonuçlarımız arasında bir uyumun olduğudur*. Tobacyk’in ölçeğinde Geleneksel Hristiyan inançlarına dayalı oluşturduğu ifadeler ilk boyutta toplanırken; bizim geleneksel İslami inançlara dayalı ifadelerimiz de aynı şekilde diğer maddelerden ayrı olarak birinci boyutu oluşturmuştur. Başka bir deyişle, iki farklı kültüre ait ifadelerin yine iki farklı kültüre ait deneklere uygulanması sonucunda hem boyutluluk sayısında hem de özellikle “Geleneksel dini inanç” boyutluluğunun oluşumunda bizim ölçeğimiz Tobacyk’in ölçeği ile benzer, paralel sonuçlar göstermiştir. Bu durum Tobacyk’in uluslararası ölçeğinin, gerekli Türk ve İslam kültürüne ait ifadelerin eklendiğinde Müslüman Türk toplumuna uygulanabilir olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ortaya çıkan boyutluluğu şu şekilde sınıflandırabiliriz: Ayrıca bkz. Tablo 1.

- i. “Geleneksel dini paranormal inanç” boyutu (Faktör I.)
- ii. “Klasik (dini olmayan) paranormal inanç” boyutu (Faktör II, III, IV, V, VI, VII).

II. ve VII. Faktörler, aynı zamanda Klasik paranormal inanç boyutunun alt ölçeklerini de ifade etmektedir. Bu faktörler, hem dini olmayan paranormal inançları, hem de paranormal inanç deyince asıl anlaşılması gereken ifadeleri ihtiva etmektedir.

Tablo 1: Deneklerin Paranormal İnançlarının Rotasyonlu Faktör Yükleri

Madde no (Anket formuna göre)	Faktörler						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
28. Melekler	.866	.123					
22. Cennet, cehennem	.850						
8. Şeytan	.793	.176					
16. Cin	.791	.239		.126			
15. Allah'a iman	.789						
1. Ruhun ölmezliği	.699			.220			
29. Evliyanın kerameti	.652	.204	.137		.229		
27. Mübarek insanlar	.644	.175	.206		.276		-.133
18. Kem gözün nazarı	.451	.420	.153		.210		
13. Hızır	.423	.178	.145		.390		
24. Büyücülük	.137	.783					
10. Büyücüler	.145	.765					
17. Büyünün imkanı	.214	.732	.139	.117	.119		
3. Kara büyü	.270	.717		.182	.103		
14. Burçlar			.732				
7. Astroloji			.721				.101
21. Medyumların kehaneti		.145	.623	.219		.110	.169
26. Geleceği tahmin yeteneği			.616	.262	.132		
2. Zihin gücü		.132		.800			.134
9. Nesneleri hareket ettirmek	.177	.251		.706	.193		
23. Karşıdakinin aklını okuma			.140	.472			-.140
12. Transta ruhun ayrılışı	.132	.131		.146	.781		
5. Ruhun seyahati	.110	.102		.334	.736	.106	
20. Gezegenlerde hayat						.828	
6. Yabancıların dünyayı ziyareti			.137			.796	.118
11. Merdiven altından geçme			.154				.800
uğursuzluğu							
4. Kara Kedinin uğursuzluğu			.148			.101	.797

*.100'ün üzerindeki faktör yükleri gösterilmiştir.

Bunlardan *Faktör II, büyü* olarak isimlendirildi. Bu faktördeki bütün maddeler, büyüye ilişkin ifadeleri içermektedir. Bilindiği gibi büyü, paranormal inancın bir boyutunu oluşturmaktadır ve bu durum araştırmamızda istatistiksel olarak da ifadesini bulmuştur. Faktördeki bütün maddeler yüksek düzeyde yüklemeye sahip gözükmemektedir. Madde 10 ve 24 günümüzde büyücülüğün ve büyüünün varlığını ifade etmektedir. Bu maddeler günümüzde büyüünün varlığının kabul edilmesini belirtmesi açısından önemlidir. Madde 17 bir kişiye büyü yapmanın imkânını, madde 3 ise insana zarar veren kara büyüünün gerçekten var olduğunu ifade etmektedir. Bu son iki madde, büyüünün insana etkisinin gerçek oluşunun kabulünü ifade etmesi açısından önemlidir. Faktör II'nin yüklerinin kuvvetli olması, öğrencilerin modern dünyada büyüünün varlığını kabul ettiklerini göstermektedir.

III. Faktör, astroloji (yıldız falı), burçlar, medyum gibi vasıtalarla gelecek olaylar hakkında bilgi sahibi olmayı, kehaneti ifade eden maddeleri içerdiğinden geleceği bilme olarak isimlendirildi. Bazı insanların gelecek olayları tahmin etme konusunda bir güce sahip olduklarını ifade eden 26. madde bu boyutta en yüksek yüklemeye sahiptir. Gelecek hakkında bilgi sahibi olma ve kehanette bulunmaya yarayan astroloji ve burçlar 7 ve 14. maddeleri, medyumların gelecekte haber vermeleri ise 21. maddeyi oluşturmaktadır.

IV. Faktör, insanın fiziki organlarını kullanmadan, diğer bazı güçlerini kullanarak, nesne üzerinde etkili olmasını, başka deyişle düşünce gücü veya manevi bir güçle fiziki bir nesneyi doğrudan etkileme anlamına gelen ifadeleri içerisine almaktadır. Bu sebeple psişik güçlere inanç olarak isimlendirildi. Parapsikolojide telekinezi, psikokinezi, levitasyon, telepati gibi isimlerle anılan bu durum paranormal inançların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Zihin gücü ile nesneleri havaya kaldırmayı gösteren 2. madde bu boyutta en yüksek yüklemeye sahiptir. Bunu nesneleri manevi güçlerle hareket ettirmeyi ifade eden 9. madde ve son olarak karşıdaki kişinin aklını okumayı ifade eden 23. madde izlemektedir.

V. Faktör, ruhun çeşitli durumlarını ifade eden maddeleri bir araya getirdiği için ruhçuluk olarak isimlendirilmiştir. 12. madde, ruhun uyku ya da trans halinde bendenden ayrılışını, 5. madde ise zihin ve ruhun bedeni terk ederek seyahat edebildiğini ifade etmektedir. Her iki madde de yüksek yüklemeye sahiptir. Bu maddeler spiritüalizm denilen ruhçuluk akımının temel inançlarıdır. Bu akım ruhun bu şekilde bedeni terk etmesi ile farklı paranormal durumların ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürmektedir.

VI. *Faktör*, dünya dışındaki yabancı varlıklarla ilgili maddelere sahip olduğundan *olağandışı yaşam formları* olarak isimlendirilmiştir. Madde 20 dünya dışındaki başka gezegenlerde yaşam olduğunu, madde 6 ise yabancıların dünyayı zaman zaman ziyaret ettiklerini, UFOları işaret etmektedir. Her iki madde de yüksek yüklemeye sahiptir.

VII. *Faktör*, batıl inançları gösteren maddeleri içine aldığından *batıl inanç* boyutu olarak isimlendirilmiştir. Batıl inançların paranormal inancın bir boyutunu oluşturduğuna teorik çerçeve bölümünde değinilmişti. Batıl inanç eğilimine sahip olan insanlar, bir takım doğüstü varlıkların davranışlarımıza ve çevremizdeki olaylara etki edebileceği inancını bilinçaltılarında taşırlar. Bazı olayların birtakım anormal durumlara, uğursuzluklara neden olabileceğine inanırlar. Bu anlamda batıl inanç paranormal inanç çeşidi olarak kabul edilmektedir. Madde 11 merdiven altından geçmenin, madde 4 ise kara kedinin uğursuzluk getirdiğini ifade etmektedir. Her iki madde de yüksek yüklemeye sahiptir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak, paranormal inancın yapısını, boyutlarını Tablo 2’de şu şekilde belirleyebiliriz:

Tablo 2: Paranormal İnanç Ölçeğinin Boyutları (Alt Ölçekler)	
A. Dini Paranormal İnançlar →	I. Geleneksel dini paranormal inanç
B. Dini Olmayan Paranormal İnançlar (Klasik Paranormal İnanç Boyutu) →	II. Büyü III. Geleceği Bilme IV. Psişik V. Ruhçuluk VI. Olağandışı yaşam formları VII. Batıl İnanç

Paranormal inancı oluşturan bütün bu boyutlara bakıldığında çok çeşitli ve zengin bir yapı ile karşılaşıldığı kolayca görülebilir. Araştırmamızda elde edilen verilerin istatistiksel analizinden ortaya çıkan bu sonuçlar, daha önceki bulgularla ve teorik yaklaşımlarla uyum içerisindedir (bkz. Tobacyk ve Milford, 1983; Orenstein, 2002; Rice, 2003; Goode, 2000a, 2000b; Kennedy, 2004).

Bu istatistiksel sonuçlar paranormal inanç ölçeğinin 7 alt boyuta sahip, geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

1.2. Paranormal İnanç Ölçeğinin Boyutlar arası İlişkileri

Öncelikle, Geleneksel dini paranormal inanç ölçeği ile (II.-VII. boyutlar arası ölçeklerden müteşekkil) Klasik (dini olmayan) paranormal inanç ölçeği arasındaki “ilişki”ye Tablo 3’te bakıldığında, Geleneksel dini paranormal inanç ile Klasik paranormal inanç boyutları arasında yüksek düzeyde anlamlı, pozitif bir korelasyon, ilişki olduğu görülmektedir ($p < .001$; $r = .354$). Bu sonuca göre, Geleneksel dini paranormal inançlarla Klasik paranormal inanç arasında bir ilişki vardır. Bu iki paranormal boyut, bir biri ile ilişkilidir.

Tablo 3: Geleneksel Dini Paranormal İnanç ve Klasik Dini Paranormal İnanç Ölçekleri Arasındaki Korelasyon

Geleneksel dini paranormal inanç ve Klasik paranormal inanç	n	r	p
	1248	.354	.000

Bu genel ilişkiye bakıldıktan sonra, din ile paranormal inanç arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı incelemek için, paranormal inancın yedi alt ölçeği arasındaki korelasyon katsayılarına bakılacaktır.

Tablo 4: Paranormal İnanç Alt Ölçekleri (Boyutları) Arasındaki Korelasyonlar

	Büyü	Geleceği Bilme	Psi	Ruhçuluk	O.Y.F.	Batıl inanç
Geleneksel Din	.47*	.11*	.21*	.29*	-.06**	-.04
Büyü		.27*	.30*	.30*	.07*	.09*
Geleceği Bilme			.27*	.22*	.25*	.29*
Psişik				.36*	.10*	.06**
Ruhçuluk					.12*	.09*
O.Y.F.						.22*

** $p < 0.05$; * $p < 0.01$

Tablo 4’e bakıldığında, Geleneksel dini inançların, Batıl inançlar hariç diğer boyutlarla anlamlı ve pozitif bir korelasyon içerisinde olduğu görülmektedir. Bunlar içinde “Geleneksel dini inanç”ların, en çok “Büyüsel inanç”larla “anlamlı ve pozitif ilişki” içerisinde olduğu görülmektedir ($r = .47$, $p < .01$). Gele-

neksel dini inanç ayrıca, Ruhçuluk ($r = .29, p < .01$), Psişik ($r = .21, p < .01$), Geleceği bile ($r = .11, p < .01$) boyutları ile anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde. Ancak, Geleneksel dini inanç, Olağandışı yaşam formları ölçeği ile anlamlı ve negatif ($r = -.06, p < .01$) bir ilişki içerisinde. Başka bir deyişle, Geleneksel dini inançların, (paranormal inancın alt boyutlarından) Olağandışı yaşam formları boyutu ile negatif, diğer boyutlar olan Büyü, Ruhçuluk, Psişik ve Geleceği bilme boyutları ile pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Geleneksel dini inancı güçlü olan gençlerin Büyü, Ruhçuluk, Psişik ve Geleceği bilme paranormal inanç boyutları da güçlü, buna karşın Olağandışı yaşam formları boyutu ise zayıf görünmektedir.

Ayrıca, paranormal inancın boyutlarının birbirleri ile korelasyonlarına Tablo 4'te bakıldığında, *her birisinin bir diğeriyle anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olduğu* görülmektedir. Buna göre, Büyü boyutunun en çok Geleneksel dini inançlar ($r = .47, p < .01$), Psişik ve Ruhçuluk ile ($r = .30, p < .01$); Geleceği bilme boyutunun diğer bütün boyutlarla; Psi boyutunun en fazla Büyü ($r = .30, p < .01$) ve Ruhçuluk ($r = .36, p < .01$) boyutları ile; O.Y.F. boyutunun en fazla Geleceği bilme ($r = .25, p < .01$) ve Batıl inanç ($r = .22, p < .01$) boyutları ile; Batıl inancın ise en çok OYF ($r = .22, p < .01$) ve Geleceği bilme ($r = .29, p < .01$) boyutları arasında anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Bütün bu sonuçlar, PİÖ alt boyutlarının birbirleri ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

2. PİÖ'nin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

PİÖ'nin geçerlik testi yanında "güvenirlik" testi de yapılmıştır. Güvenirlik ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınırlık derecesini ve maddelerin iç tutarlılığa sahip oluşunu ifade eder. Araştırma verilerinin güvenilir olması ölçme aracının güvenilir olmasına bağlıdır. Ölçme aracının güvenilir oluşu, maddelerinin iç tutarlılığa sahip olduğunu, her zaman aynı şeyi ölçbildiğini, ölçme sonuçlarının da tesadüfi hatalardan uzak olduğunu gösterir (Turgut, 1984: 31; Arseven, 1993: 127). Bir ölçme aracının güvenilirliğini ölçmede çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar, anketin iki kez uygulanması ya da bir kez uygulanmasıyla elde edilen sonuçlardan yararlanarak yapılan güvenilirlik çalışmalarıdır. Bu çalışmada bir ölçme aracının sadece bir kez uygulanmasıyla elde edilen ölçme sonuçlarından yararlanarak ölçme güvenilirliğini tespit etme yoluna gidilmiştir. Kişilik, ilgi ve tutum testleri gibi davranış ölçek ve envanterlerinde, eğer cevaplar "derecelenmiş" ise (ör. Likert usulü), o zaman Cronbach (1951) tarafından geliştirilen ve *Cronbach Alpha* (α) güvenilirlik katsayısı olarak bilinen formülден yararlanılır (Özgüven, 1994: 97).

Bu sebeple araştırmamızda, PİÖ'nin güvenilirliği için, çok yaygın olarak kullanılan “Cronbach Alpha” iç tutarlık testi uygulanmış ve toplam ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı “ $\alpha = .85$ ” bulunmuştur.

Alt ölçeklerin güvenirlik katsayılarına bakıldığında, Geleneksel dini paranormal inançlar $\alpha = .89$, Klasik paranormal inanç ölçeği ise $\alpha = .78$ 'dir. Klasik paranormal inanç ölçeğinin alt ölçeklerinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı, “psişik $\alpha = .56$, büyü $\alpha = .81$, batıl inanç $\alpha = .60$, ruhçuluk $\alpha = .69$, Olağandışı yaşam formları $\alpha = .60$, Gelecek hakkında bilgi sahibi olma $\alpha = .68$ 'dir. Yapılan analizler, PİÖ'nin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Bir Öneri

Sonuç olarak araştırma bulguları, uluslar arası yaygınlığa sahip Tobacyk'in ölçeğinden yararlanarak; onun evrensel ifadelerini kullanıp geleneksel Hristiyan inancına ait ifadelerinin yerine kültürümüze uygun paranormal ifadeleri koyarak oluşturduğumuz PİÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu ve toplumumuzda uygulanabileceğini göstermektedir.

Araştırma sonuçlarında “ilginç” olan nokta, bizim kültürümüze ait bazı maddeleri ekleyip oluşturduğumuz madde havuzundaki ifadelerin yapı geçerliği sonucundaki faktörler / boyutlar ile Tobacyk'in ölçeğindeki boyutların eşit sayıda olmasıdır. Bu nokta iki açıdan yorumlanabilir: öncelikle bizim çalışmamız, Tobacyk'in ölçeğinin boyutlarının evrenselliği konusunda bir kanıt olabilir. İkinci olarak, bu sonuçlar bizim ölçeğimizin de -uyarlama dahi olsa- uluslar arası yaygınlığa sahip Tobacyk'in ölçeğinin niteliklerini haiz olduğunu göstermektedir.

Tobacyk'in ölçeği uluslararası geçerlik ve yaygınlığa sahip olsa da, Yahudi-Hristiyan (Batı) dinsel geleneği içinde değerlendirilebilecek ifadelere de sahiptir. Paranormal inançlar arasında evrensel nitelikte olanlar olduğu gibi belli kültürlerle has olanları da vardır. Özellikle Tobacyk'in ölçeğinde de ilk boyutu oluşturan geleneksel inanç boyutu içinde İslam kültürüne ait özel bir takım inanışların olması açık bir gerekliliktir. Çünkü inanç alanında kültürler arasında “benzerlikler” olduğu gibi “farklıklar” da mevcuttur. Bizim çalışmamız, bu ihtiyacı karşılamaya dönük ülkemizde bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Dini çalışmalarda uluslar arası yaygınlığa sahip ölçekler kullanılırken, dinsel-kültürel açıdan farklılık arz eden hususlara dikkat edilip ölçme aracına dâhil edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızda önemli gördüğümüz bir hususu belirtmek ve bundan sonraki ölçek çalışmaları için (birinci boyutla ilgili) bir *öneride* bulunmak istiyoruz:

Faktör analizi sonucunda (faktör yük sırasına göre) “28, 22, 8, 16, 15, 1, 29, 27, 18, 13” maddeler birinci faktörde toplandığı ve bütün maddeler inancı ifade ettiği için, Tobacyk’in ölçeğindeki gibi “Geleneksel dini paranormal inanç” olarak ifadelendirildi. Maddelerin hepsinin tek faktörde toplanması bizi doğal olarak bu yönde davranmaya itti. Dolayısıyla faktör analizi sonuçlarının bir gereği olarak ölçek kullanıcıları, ölçeğimizi çalışmada belirtilen boyutlarda kullanabilir. Ancak araştırmacılar için bir *öneride* de bulunulabilir. Şöyle ki: Araştırma sonucu yapılan değerlendirmelerden sonra, “Geleneksel dini paranormal inanç” isimli birinci boyutun kendi içinde “iki alt boyuta” ayrılmasının İslami inançları daha net biçimde ifade etmeye katkısı olacağı kanaatine vardık. İslami inançların özelliğini dikkate alan bir içerik analizi, bizi buna sevk etti. Bütün bunlardan hareketle ölçeği kullanacak araştırmacılara, “Geleneksel dini paranormal inanç” isimli birinci boyutun kendi içinde “iki alt boyuta” ayrılabilirliğini önermek istiyoruz. Bu boyutlamanın olabilirliği sadece içerik analizine değil, ayrıca faktör yüklerinin değer sıralamasına bakılarak da görülecektir. Buna göre “28, 22, 8, 16, 15” maddeleri “Dini-İslami paranormal inanç” alt boyutunu, “1, 29, 27, 18, 13” maddeleri ise “Geleneksel dini paranormal inanç” alt boyutunu oluşturmuştur denilebilir. Sonuç olarak tekrar edecek olursak, birinci boyut, “Geleneksel dini paranormal inanç” ismi altında tek boyutta ele alınacağı gibi; “Dini-İslami paranormal inanç” ve “Geleneksel dini paranormal inanç” adları altında iki alt boyutta da ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Arseven, A. (1993) *Alan Araştırma Yöntemi*. Ankara: Gül Yayınları.
- Arslan, M. (2007) *Paranormal İnançın Sosyolojisi*, Malatya: Nehir Yayınları.
- Blackmore, S. ve Troscianko, T. (1985) “Belief in the Paranormal: Probability Judgments, Illusory Control and the ‘Chance Baseline Shift’”. *British Journal of Psychology*. 76: 459-468.
- Broad, C. D. (1953) “The Relevance of Psychical Research to Philosophy”. *Philosophy and Parapsychology*. Buffalo. Prometheus: 43-63.
- Clark, W. H. (1973) Religious Experience in Contemporary Perspective. In W. H. Clark, H. N. Malony, J. Daane, & A. R. Tippett (Eds.), *Religious experience: Its nature and function in the human psyche* (pp. 3 – 20). Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Dag, I. (1999) "The Relationships among Paranormal Beliefs, Locus of Control and Psychopathology in a Turkish College Sample". *Personality and Individual Differences*. 26: 723-737.
- Gallup, G. Jr. ve Newport, F. (1991) "Belief in the Paranormal among Adult Americans". *Skeptical Inquirer*, 15: 137-146
- Goode, E. (2000a) *Paranormal Beliefs: A Sociological Introduction*. Prospect Heights. Illinois: Waveland Press.
- Goode, E. (2000b) "Two Paranormalisms or Two and a Half? An Empirical Exploration". *Skeptical Inquirer*. 24(1): 29-35.
- Gorsuch, R. L. (1988) *Psychology of religion*. Annual Review of Psychology, 39, 201 – 221.
- Greeley, A. (1970) "Superstition, Ecstasy and Tribal Consciousness". *Social Research*. 37: 203-11.
- Greeley, A. (1975) *The Sociology of Paranormal: A Reconnaissance*. Beverly Hills. CA: Sage.
- Irwin, H. J. (1993) "Belief in the Paranormal: A Review of the Empirical Literature". *The Journal of the American Society for Psychical Research* 87 (1): 1-39.
- Kennedy, J. E. (2004) "The Roles of Religion, Spirituality and Genetics in Paranormal Beliefs". *The Skeptical Inquirer*, 28 (2): 39-42.
- Lawrence, T. R. (1995) "How many Factors of Paranormal Belief are there? A Critique of the Paranormal Belief Scale". *Journal of Parapsychology*. 59: 3-25.
- Onay, A. (2001) Dindarlık Ölçme Çalışmaları: Dindarlık Ölçümünde üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları, İslami Araştırmalar Dergisi, 14(3-4: 439-449).
- Orenstein, A. (2002) "Religion and Paranormal Belief". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 41 (2): 301-311.
- Özervarlı, M. S. (1997) "Harikulade". *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı. İstanbul. XVI: 181-3.
- Özgüven, İ. E. (1994) *Psikolojik Testler*. Ankara.
- Rice, T. W. (2003) "Believe it or not: Religious and other Paranormal Beliefs in the United States". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 42 (1): 95-106.
- Ross, C. A. ve Joshi, S. (1992) Paranormal Experiences in the General Population. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 180: 357-361
- Thalbourne, M.A. (1994) Belief in the Paranormal and its Relationship to Schizophrenia-Relevant Measures: A Confirmatory Study. *British Journal of Clinical Psychology*, 33, 78-80.

Tobacyk, J. ve Milford, G. (1983) "Belief in Paranormal Phenomena: Assessment Instrument Development and Implications for Personality Functioning". *Journal of Personality and Social Psychology*. 44: 1029-1037.

Tobacyk, J., Nagot, E. ve Miller, M. (1988) "Paranormal Beliefs and Locus Control: A Multidimensional Examination". *Journal of Personality Assessment*. 52: 241-6.

Tobacyk, J. J. ve Pirttila -Backman, A.-M. (1992) "Paranormal Beliefs and their Implications in University Students from Finland and the United States". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23, 59-71.

Tobacyk, J. (1995) "What is the Correct Dimensionality of Paranormal Beliefs? A Reply to Lawrence's Critique of the Paranormal Belief Scale". *The Journal of Parapsychology*. 59: 27-46.

Turgut, M. F. & Baykul, Y., 1992, *Ölçekleme Teknikleri*, Ankara: ÖSYM.